

Perspektive empirične sistemske teorije z vidika mlajše generacije – doslednost, odprtost, zanesljivost

Urška Perenič

Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor
urska.perenic@uni-mb.si

Zadovoljiv izhod iz nelagodja mlajše generacije, ki ne v tradicionalni literarni vedi ne v sperspektivizirani sodobni obravnavi literature ne more najti stabilnejšega sestava spoznanj, ponuja sistemska veja ELZ. Preigrani so Luhmann, Schmidt, Hejl. Zlasti modifikacija Ruschevega teoretskega modela potrjuje smiselnost uporabe te paradigme v preučevanju literature.

Ključne besede: literarna veda / empirična literarna znanost / sistemska teorija / Luhmann, Niklas / Schmidt, Siegfried J. / Hejl, Peter M. / Rusch, Gebhard

Stanje v literarni vedi in sistemska teorija

Sodobno literarno vedo zaznamuje metodološki pluralizem.¹ V njej ni več ene prodorne teoretsko-zgodovinske smeri, ampak drug ob drugem, enakovredno in že neodvisno obstajajo raznovrstni pristopi. Zato se utegne osredotočanje na en sam pristop literarne vede zazdeti nesodobno. Je pa revizija empiričnosistemskega pristopa le odziv na razmere v sodobnem literarnoteoretskem oz. literarnovednem diskurzu. Marko Juvan jih poantirano zajame s pojmom pluralnosti in korenite perspektiviziranosti (*Literarna* 30).² Taka literarna veda po mojem ne zmore več ponuditi zaokroženega sestava spoznanj, saj raznotere perspektive nimajo niti minimalnega skupnega teoretskega temelja z izoblikovanim konceptom literature niti natančnejšega metodološkega aparata, preizkušenege v praksi. Osredotočajo se bodisi predvsem na delo bodisi na moment recepcije, čeprav literature ni mogoče zajeti ne samo s prvo ne samo z drugo vrsto prijemov. Na eni strani so obravnave, za katere je značilno prenašanje tudi sicer ohlapnih in na široka področja rabe – od filozofije do sociologije, antropologije, etnologije, kulturologije – vezanih pojmov na literaturo. Njihova zveza z literaturo je težje razberljiva. Na drugi so poskusi interpretativnega prodiranja v konkretne tekste, deloma poskusi

njihove ulovitve v žanrske klasifikacijske sheme, nekakšna ontologizacija literature. Literarni znanstveniki niso dosledni v uporabi osnovnega pojmovnega inventarja, s katerim bi bilo mogoče vzpostaviti komunikacijo med različnimi literarnovednimi usmeritvami in dati bolj celovit pogled na osrednji predmet raziskovanja. Z vidika bolj sistematičnega, empiričnega pristopa pri interpretativnih metodah moti to, da se njihovih interpretacijskih (in intuitivnih) označb teksta, ki segajo od opisov oblike do presojanja njegove estetske vrednosti, dejansko ne da preveriti. V sorodnem kontekstu Schmidt («Empirical») takim hermenevtično naravnanim pristopom z ironičnim podtonom in v primerjavi s formalističnim, matematičnim, že suhoparnim jezikom empirične literarne znanosti³ pripiše »stilistični lesk«. Z vidika systemskega diskurza pa je zgoraj omenjena pojmovno-metodološka nenatančnost prej izraz kaotičnosti, nesistematičnosti, pretirane poljubnosti v obravnavanju literarnih pojavov. V tako razvejani, neobvladljivi vedi, ki ne ponuja dokončnih odgovorov, ampak je prežeta s posameznimi vidiki, lahko empirična systemska teorija po mojem ponudi bolj sistematično literarno teorijo in vednost. Kot bo razvidno iz nadaljevanja, s svojim pristopom prepričljivo poveže posamezne momente literarnega procesa v neki dobi. Ti ostajajo znotraj pristopov, osredotočenih bodisi neposredno na tekst bodisi moment produkcije ali recepcije, vendarle vsakebi. Znotraj znanstvenoraziskovalnega kroga, ki razpolaga s skupnim teoretskim izhodiščem in modelom sveta, jih tudi preverja. Po drugi plati systemska teorija pri reševanju problemov v literarni vedi nikakor nima »odrešilne moči«. Kakor druge teorije je skonstruirana. To pomeni, da ni nekaj samo po sebi danega, temveč le posebna teorija, ki ima svoje šibkosti in za nekatere pojave literarnega življenja neobčutljiva mesta. Vendar pa skuša na način logičnega sklepanja, reflektiranih in metodično preizkušenih empiričnih podatkov ponuditi operativne in alternativne rešitve pri raziskovanju literature. Čeprav na račun usmeritve pozornosti na širše okoliščine nastajanja in kroženja tekstov gotovo zmanjša vlogo teksta, vprašanje o njegovem smislu in estetski vrednosti, v preučevanju literature ni mogoče spregledati niti socio-kulturnega konteksta niti literarnih akcij. Literarni proces brez njih ne bi stekel. Če upoštevamo splošno sprejeto delitev metod, ki jih Virk (*Moderne 8–9*) ob upoštevanju Jaussovega predloga razdeli v prvo,⁴ drugo⁵ in tretjo⁶ paradigmo, zraven pa poseben razdelek z vprašajem odpre za empirično literarno vedo, bi se z vidika njenega holistično naravnanege pristopa pogojno dalo govoriti o četrti metodološki paradigmi.⁷

Zgodovina sistemskih pristopov⁸

Za razliko od recepcijskih estetik, pri katerih dominantno mesto vendarle zaseda bralec kot tako rekoč edini določevalec vrednosti in konstrukter literarnega objekta, in pristopov prve paradigme⁹ so bolj celostni pristop razvili ruski formalisti.¹⁰ Skozi pojem dezavtomatizacije V. Šklovskega (*Umetnost kot postopek* 1917) se v sicer tanki plasti kaže tudi bralčeva sposobnost gledanja in njegova vloga pri pripisovanju literarnosti tekstu. Po drugi plati je kvaliteta odklona od avtomatiziranih zaznav na način šokantnosti, osveževanja stvari z neobičajnih zornih kotov v zadnji posledici objektivna lastnost teksta samega, njegove posebne jezikovne organizacije. Tisti, ki je tekst ustvaril, ali tisti, ki ga sprejema (odziv bralca in namen avtorja), sta potisnjena v ozadje. V spisih *Literarno dejstvo* (1921) in *O literarni evoluciji* (1927) J. Tinjanov pokaže na igro razmerij med komponentami v literarnem delu, ki v spremenljivih družbeno-zgodovinskih kontekstih zamenjujejo mesto dominante. Literarne prvine dela ne izginjajo, se pa spreminjata njihova ureditev in funkcija. Tinjanov na poseben način opozori na prepletenost znotrajbesedilnih kvalitet in literarne dobe, v kateri se delo giba in v interakciji s katero šele dobiva literarnoestetsko strukturo. Tekst je literaren zaradi spremenljive vloge ter aktivnosti in sposobnosti bralca. Statičen sistem ni niti avtorska individualnost. Obstoje dejstva kot literarnega dejstva potemtakem ni lastnost objekta na sebi, temveč se poraja tako v soodvisnosti z literarnim nizom kot v diferencialnem razmerju z drugimi, zunajliterarnimi nizi. S pojmom variabilne dominante Tinjanov vzpostavi most med tekstualnim fenomenom ter spremenljivimi kontekstualnimi dejavniki. Ti prav tako narekujejo sklop predpostavk, vzorcev, asociacij, v razmerju do katerih sprejemamo dela. Književnost se postopoma vpenja v socialno mrežo, v kateri je povezana z drugimi sestavi. Literarno dejstvo je po Tinjanovu razvijajoči se fenomen, ki se ga ne da fiksirati. S tega stališča avtor nasprotuje statični obravnavi literature, ustvarjanju trdne ontološke definicije literature in govorjenju o estetskih kvalitetah dela nasploh. Literarno dejstvo v nadaljevanju postavi v zvezo z gibljivim zgodovinskim nizom in zunajliterarnimi pojavi, po katerih segajo njegovi postopki in konstrukcijska načela in v razmerju do katerih se da razkriti njihovo funkcijo in pomen. Literatura je dinamična govorna konstrukcija, saj literarni niz zadeva ob sosednje, kulturne, družbene in življenjske nize. Za Tinjanova sta tako literarno delo kot literatura sistem. Prvine nekega dela je treba zato analizirati v sovisnosti z drugimi elementi v delu in s prviniami drugih nizov. V socialno življenje literaturo vpenja B. Ejhenbaum (*Literarno življenje*, 1927) in preusmerja pozornost od znotrajbesedilnih razmerij na socializacijo del v literarnem življenju. Soodvisnost

literature od zunanjih dejavnikov pokaže na primeru pisatelja. Na njegovo vlogo in položaj vplivajo spremenjene razmere, družbeno pregrupiranje in spremembe gospodarskih redov. Sistemskost pristopa prihaja najbolj do izraza v njegovi kritičnosti do t. i. materialističnih pristopov, in sicer ko gre za analizo del z vidika piščeve razredne ideologije ter izpeljavo literarnih oblik iz družbenoekonomskih razmer dobe. Po njegovem je treba biti pri literaturi pozoren na interaktivna razmerja in medsebojno pogojenost med literarnim in zunajliterarnimi nizi (ne pa jih zvesti na slednja), saj vplivajo na literarno evolucijo v nekem momentu. Navaja primer Puškinovega sestopa v revialno prozo. Tega ni mogoče povezovati ne samo z družbenoekonomskimi razmerami ne samo z zakonitostmi literarnega življenja, temveč ga namesto tega postaviti v odnos s takratno splošno profesionalizacijo literarnega dela, novim pomenom novinarstva, povečanjem bralskega občinstva čez meje aristokratskega kroga, pojavom poklicnih založnikov, knjigarnarjev, vpeljavo periodičnih izdaj, pojavom literature kot industrijske panoge in pojasniti kot izrabo novonastalih razmer literarnega življenja. (*Ruski formalisti*) Vezi med tekstem in kontekstom je med strukturalisti dognal R. Jakobson (*Lingvistični in drugi spisi*, 1957), kar je vidno iz njegovega šestčlenskega (literarno)komunikacijskega modela. Čeprav je za konstituiranje besedila kot literarnega sporočila nedvomno temeljna poetska funkcija, z njeno umestitvijo med druge jezikovne funkcije niso izključeni niti drugi elementi v komunikacijskem procesu. Na ta način se tekst veže s kontekstom; literarni niz z drugimi družbenimi nizi, ob katere zadeva in od katerih je funkcionalno odvisen.

Integracija vseh momentov zapletenega literarnega procesa vidneje uspe konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja. V njej vidim enega boljših odgovorov na opisano kaotičnost v literarni teoriji in zgodovini. V *Grundriss der empirischen Literaturwissenschaft* S. J. Schmidt (1980) od teorije delovanja in teorije komunikacijskega delovanja prehaja na teorijo estetskega komunikacijskega delovanja. Zoži jo na teorijo literarnega komunikacijskega delovanja in presvetli skozi fokus aktantske teorije s štirimi delovalnimi vlogami. V njihov delovalniški kontekst pa vpne tekst. Vsaj iz enega razloga se zdi na tem mestu vredno poudariti, da sistemski pristop zasnuje na (radikalno)konstruktivistični epistemološki osnovi. Če nekonstruktivistična veja ELZi meni, da konstruktivizem¹¹ zanjo nima vrednosti in jo celo razdira, pa na konstruktivističnem ozadju¹² postane jasno, da literarnost ni ontološka lastnina besedila, ampak kognitivno-socialni konstrukt.¹³ Generirana je v kompleksni interakciji med tekstem, nosilci konteksta in koncepti literature, ki prav tako nastajajo v zapletenih družbenih procesih kanonizacije, socializacije in ideološke orientacije (Schmidt). S tem ko niso nesporno središče zanimanja ne avtonomni literarni teksti, ki morajo biti

glede na zakonitosti komunikacije povezani s kompleksno mašinerijo socialnega sistema literatura, ne momenta proizvodnje in recepcije, saj njuni nosilci v literarnokomunikacijskem modelu z ozirom na kognitivno-družbeno oblikovane koncepte prvim šele pripišejo literarnost, so na poseben način zajeti vsi člani literarnokomunikacijske verige. Spregledani niso niti drugi, zanje relevantni komunikacijski sistemi v družbi.¹⁴ Schmidt razlaga literaturo v prepletu posameznih družbenih sistemov, kot jih je utrdil že N. Luhmann in ki segajo od politike do religije, sodstva, prava, umetnosti. S tem ne spregleda kompleksnosti notranje diferencirane družbe.

N. Luhmann

Luhmannove sociološke sistemske teorije ni mogoče v celoti vzeti za razlaganje literarnega procesa. Vendar pozorno branje, ki ni zamejeno z njegovo postavko o avtopoetičnosti sistemov, pokaže, da je že ta model naravnan dovolj celostno. Luhmannova teorija temelji na prenosu avtopoetičnosti z biološkega na področje socialnih fenomenov, ki sami proizvajajo svoje komponente, strukturo in meje. Komponente niso individuumi ali skupine teh, ampak komunikacije. Glavna naloga sistema je nadaljujoča se komunikacija. Ta ne terja védenja o zunanjem dogajanju, ampak le brezsubjektno predelavo kompleksnosti iz okolja ter vzdrževanje razlike med sistemom in okoljem (»Avtopoezis« 36). Res je, da Luhmann iz čisto teoretičnega gledišča samoreferenčnih, avtopoetičnih sistemov zavrne dejstvo, da bi bili socialni sistemi živi, skozi razlikovanje med psihičnimi in socialnimi sistemi pa zamegli vpliv družbenih procesov na socialne sisteme.¹⁵ Vendar pa ne zanika povsem, da obstaja sistem brez vsakega doprinosa okolja. Razmerje med sistemom in okoljem je opazujoče, saj prvi v komunikaciji z drugim izpeljuje informacije in jih obdeluje na podlagi lastne predelovalne kapacitete. Hkrati drugi sistemi v omrežju s svojimi produkcijami smisla omejujejo njegovo delovanje. Njegove identitete sicer ne specificirajo, vendar pa imajo vlogo pri njenem oblikovanju. Sistem mora zlasti s tistimi sistemi, ki so nujni za njegovo delovanje, socialno oblikovati konsenzualna področja. Z njimi je strukturno (po)vezan. V pojmih strukturne vezave, konsenzualnosti in komunikabilnosti med sistemi se mi kaže tudi bolj odprto pojmovanje socialnega sistema literatura. Luhmannovo depersonalizacijo socialnega sistema in avtopoetičnost zato razumem bolj metaforično in v zvezi z družbeno diferenciacijo. V tej je vsak sistem že razvil zanj konstitutivno množico stanj, pa zato še ni materialno in energetsko zaprt.¹⁶ Sistem in okolje se razvijata paralelno; sistem selektivno sprejema identiteto tudi

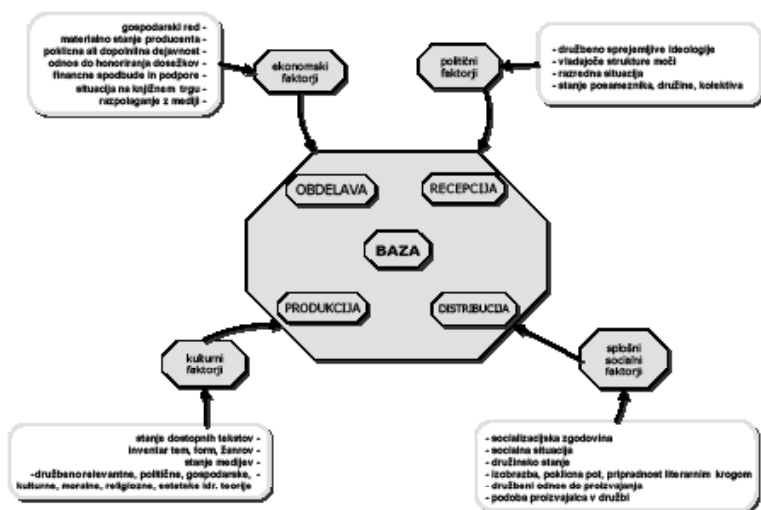
iz t. i. zunanjega sveta. S tem se tudi literarni sistem znajde na stičišču z drugimi deli omrežja, od koder se da izluščiti vse relevantne komponente in odnose, ki pri njegovem vzpostavljanju sodelujejo.

S. J. Schmidt

V delni opoziciji z Luhmannom ponudi odprtejšo koncepcijo sistema Schmidt. Čeprav je bil Schmidtov *Očrt* deležen obdelav, ki so največ povzemanja, in čeprav je pozneje avtor podal vrsto drugih razprav, se mi zdi v zgoraj opisanih razmerah nujno na novo prebrati to prelomno izdajo. Še vedno dovolj koherentno koncipira literaturo in v množici pristopov utemeljuje smiselnost systemskega. Ne glede na zavezujočnost makrokonvencij, ki literaturo ločijo od drugih polj, umešča literarnoestetsko delovanje na prehod z drugimi komunikacijskimi delovanji. Literarni sistem dobi podobo enote, pri kateri so na komunikatno bazo usmerjeni nosilci produkcije, posredovanja, sprejemanja in obdelave. V sistemu sicer upoštevajo interno komunikacijsko strategijo, vendar se oblikujejo v stiku in zadevanju ob druge družbene sestave. S sabo nosijo prtljago, v kateri so kolektivno védenje in družbenooperativni vzorci. Od tod je razvidno, kako se literarni modeli tvorijo v kognitivnih sistemih, ki jih obdajajo družbenokulturni pogoji.

Takó je proizvajanje literarnih tekstov oblika družbenega delovanja v nekem kontekstu. Njegovi nosilci so posamezniki ali skupine s pretečeno socializacijsko potjo, v kateri privzemajo norme, pričakovanja, vrednote in simbolne rede kroga, ki mu pripadajo. Opremljeni so s sistemom predpostavk, kvalifikacijami in motivacijami. V specifični situaciji in v namene zadovoljevanja potreb se ravna po določeni strategiji. Holističen zaobseg literature je izrazit tam, kjer pride do vzpostavitve hierarhično-strukturnih in funkcionalnih povezav med politično-ekonomskimi, splošnimi socialnimi in kulturnimi faktorji.¹⁷ Ti poleg poznavanja naravnega jezika in pravil, po katerih se tvorijo teksti, ravno tako sestavljajo sistem predpostavk, preko tega pa učinkujejo na literarno načrtovanje in delovanje. (Schmidt, *Grundriss* 242–270) Tudi za literarno posredovanje kot tip socialnega ravnanja veljajo vsa zgoraj nanizana določila. Izpostavljena je vloga obstoječih političnih razmerij moči, posrednikova politična naravnost, razmerje med politiko in socialnim sistemom založništva v neki dobi; ekonomska situacija in naloge založbe, radijske ali kake druge distribucijske ustanove, marketinške možnosti. Vlogo igrajo značilnosti podpornika literature, okus publike, tip gospodarskega reda, ki določa trženje, položaj avtorja, njegov literarni rang ter estetske, moralne norme

publike, njene intencije, položaj, vpliv medijev. Posredniki niso nevtralni transmisijski instrumenti, ampak historične instance. Širina systemskega pristopa prihaja do izraza tam, kjer avtor analitično loči štiri sicer prepletene operacije posredovanja tekstov. Lektorski procesi, medializacija in distribucija ter marketinški triki namreč literarni spenjajo z zanj relevantnimi in neliterarnimi družbenimi nizi. Na te je treba biti pozoren pri preučevanju literarnih pojavov. Z usmeritvijo pozornosti na posledice takega delovanja in proces učinkovanja pa so v literarni proces pritegnjeni še recipienti, obdelovalci in ustvarjalci. (271–286) Tudi recepcija je relationalen pojem. Recipientova koherentna pomenska struktura uspe le, če pride do povezav med elementi teksta in informacijami, ki jih priključijo iz svojega sistema virov. Kakor je že samo zaznavanje skrajno zapleten proces z vplivom individualnih socialnih faktorjev, tako je tudi sprejemanje ko-kontekstualni in individualni proces. Razen konvencijam estetske komunikacije je vloga pri tem pripisana še splošni in privatni ekonomski situaciji recipienta, možnostim dostopa do literarnih tekstov in njihovega nakupa, obiska gledališča in časovne realizacije recepcije, njeni profesionalnosti ali laičnosti. Tu so politično ozadje z recipientovim odnosom do političnih razmerij moči in njegova razredna situacija; podoba, ki si jo recipient ustvari o avtorju in funkciji literature v družbi, vpliv estetskih teorij in poetoloških norm. Na akcije sprejemanja vplivajo položaj recipienta v družbi, institucije, družina, šola, univerza, poklicni krog itd. (286–324) V vakuumu ni obdelovalec, saj je vpet v socialne konstelacije, ki določajo njegova ravnanja (324–372). Po Schmidtovem teoretskem modelu si literarni sistem predstavljamo takole:

Tudi iz poznejših predlogov je razvidno, da kognitivni sistemi vstopajo v (literarno) komunikacijo z uporabo kolektivnega védenja in z ozirom na tam veljavne, sprejemljive in operativne zakonitosti delovanja. (Schmidt, *Kognitive* 72–120; »A syst.«; podobno Rusch) Literatura dobiva podobo zapletene komunikacijske konfiguracije. Tak vzorec zaobjame tako področje kognitivnega kot družbeno-kulturnega.¹⁸ Jasneje postaja, da so literarni modeli rezultat interaktivno prepletenih delovalnikov, ki so vpeti v kognitivno-družbene inter- in intraakcije ter prežeti z družbenimi razmerji, usmeritvami in omejitvami. Sem spadajo poseganja politike, socialni, kulturni pogoji nastajanja in dogodki, vplivi institucij, organizacij, družbenih elit itd. Opis literature, ki temelji na kompleksnosti literarnih delovalnikov, njihovih relacij ter pripisuje pomen njihovi smotrnosti v specifični socio-kulturne situacije (Schmidt, »A syst.« 648), upošteva tako notranje sistemske zakonitosti kot umeščenost sistema v socio-kulturno omrežje. Ima tudi praktično vrednost, saj v variabilnih socio-kulturnih kontekstih na mesta omenjenih nosilcev in relacij med njimi lahko stopijo različne historične instance. Primernost modela za preučevanje pojavov literarnega življenja izhaja tudi iz njegove odprtosti – od tod univerzalnosti – za širok repertoar medijev. V schmidtovske ELZi je literatura prepoznana v razločku z drugimi medijskimi oblikami. V nasprotju s tradicionalnimi pristopi z majhno pomembnostjo elektronskih medijev in ohranjanjem tiska v vrhu piramide je model naklonjen tehnološkemu razvoju. Z njim se spreminja stanje medijev in nastajajo nove in drugačne možnosti za posredovanje tekstov. Dovolj splošen model s širšim razumevanjem medija pušča prostor tistim medijem, ki jih danes še ni mogoče predvideti.

V tem času, tj. od osemdesetih let prejšnjega stoletja in že prej,¹⁹ se tudi v slovenskem prostoru pojavljajo sorodni predlogi in raziskave, ki se pomikajo od teksta h kontekstu njegovega kroženja. Kljub razlikam s teoretskimi podlagami empirične znanosti jih tu ni mogoče zaobiti. Ugotavljajo namreč povezave med širšim družbenim prostorom s splošnimi, politično-kulturnimi, ekonomskimi idr. pogoji za proizvodnjo, razširjanje in sprejemanje ter literarnim področjem. Pri opisovanju in razlaganju dogajanja v literarnem življenju razširijo fokus zanimanja z dela na širše okoliščine njegovega nastajanja in sprejemanja ter upoštevajo njegove relacije z drugimi družbenimi področji (politiko, kulturo, gospodarskimi redi, razmerja med literaturo in ideologijami). Pri vprašanju t. i. notranje strukture literarnega dela ne ostaneta niti D. Pirjevec (*Vprašanje o poeziji, vprašanje naroda*, 1978) niti R. Močnik z *Raziskavami za sociologijo književnosti* (1983). Čeprav pri slednjem nekoliko moti materialistični aparat, je ključneje, da ne ostane samo pri momentu dela in vprašanju literarne predelave ideologije. Zanima ga razmerje med literarnim področjem in družbeno

strukturacijo. Da literature ni mogoče izčrpati z analizo notranje strukture, ampak je treba upoštevati širšo skupinsko zavest in okoliščine nastajanja dela (od sociologije avtorja do stopnje pismenosti, bralnih navad in založništva), uzavešča *Literarna sociologija* D. Rupla (1982). Med empiričnimi in sociološkimi raziskavami opozorimo še na dela M. Kmecla, M. Žnideršiča, Z. Skušek, G. Kocijana, M. Hladnika.

Pri slovenski recepciji ELZ na tem mestu nikakor ni mogoče ignorirati drugih predstavitev in programov, ki so se na Slovenskem že od srede 90. let 20. stoletja vidno opirali na to paradigmo in jo izčrpno obravnavali. Med najbolj vidnimi naj omenim raziskave Dejana Kosa. Poleg že omenjene disertacije spada sem njegova monografija *Theoretische Grundlage der empirischen Literaturwissenschaft* (2003). O perspektivah empirične literarne znanosti je pisal v *Slavistični reviji* (2004). Empirične pristope je pregledno in kritično predstavil Marijan Dovič v monografiji *Sistemske in empirične obravnave literature* (2004). V vrsto obravnave in predstavljanj ELZ in njenih praktičnih uporab se uvrščata Dovičeva monografija *Slovenski pisatelj in Kosov članek o literarni zgodovini med narativnostjo in interdisciplinarnostjo iz Primerjalne književnosti* (2008). Po zaslugi obeh avtorjev je veliko tega, kar prinaša ta članek, strokovnemu krogu že znano.

G. Rusch

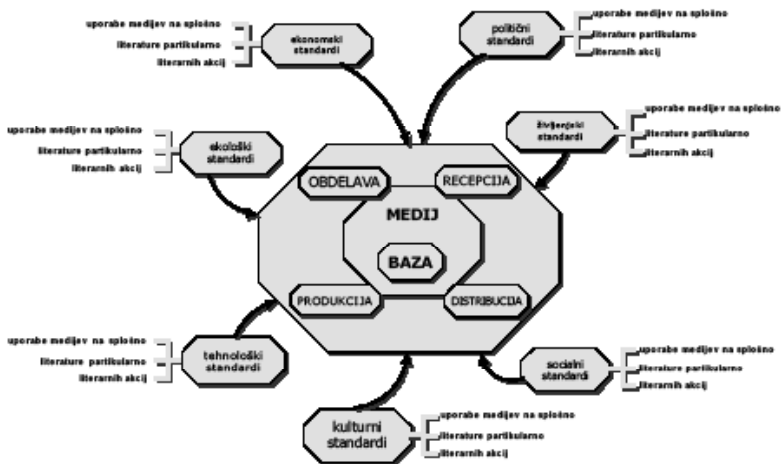
Koherentnost, zanesljivost in odprtost sistemskega pristopa so značilne za Ruschev model z *obširnim in odprtim* opisnim standardom za medij. Sploh se mi zdi v tem kontekstu smiselno izpostaviti, kako literaturo koncipira G. Rusch, saj je odprta koncepcija sistema pri nas manj uveljavljena. Za razliko od Schmidtove teorije je bila recepcija njegovega modela v slovenskem prostoru veliko šibkejša.

Medij ni pri njem ne tekstualno ne produkcijsko ali recepcijsko orientiran. Upoštevati želi tako tekstovne, produkcijske parametre kot t. i. netekstualne poteze medijev in njihove uporabe. Sistemski opis literature mora po njegovem vključevati ekološke, življenjske, ekonomske, tehnološke, politične, socialne, kulturne standarde uporabe medijev na splošno ter literature partikularno. Med silami, ki določajo moderne družbe in vplivajo na literarne aktivnosti, navaja urbanizacijo in pojav množične kulture, ki je katalizator za literaturo, filozofijo, znanost in razvoj medijev. Pri literarnem načrtovanju in delovanju igra vlogo kritična masa ljudi, saj večja možnost za vsakovrstne kontakte in nastajanje interesnih skupin. Pomembna je stopnja izobrazbe v populaciji, ki večja proizvodnje literarnih in komunikativnih produktov ter stopnjuje zahteve po njih. Na literarne aktivnosti

pisanja, publiciranja, branja vplivajo razne vrednostne lestvice. Na dinamiko literarnega življenja vpliva večanje razdalj med komunikacijskimi partnerji in literarnimi akterji (avtorji in založniki, bralci in avtorji itd.), čas, namenjen literaturi, finančno stanje akterjev, institucionalizacija in profesionalizacija vlog, razpoložljivi mediji. (Rusch, »Literature« 99–100) Avtor povzema, da so

1. individuumi tisti, ki kreirajo medije, ti pa nato povežejo njihove (literarne) komunikacijske potrebe.
2. Mediji so določeni s performativno, receptivno, intelektualno kapaciteto interaktivnih subjektov.
3. Mediji so najozje povezani z ljudmi, ki jih uporabljajo za svoje potrebe in namere, s kulturnimi in socialnimi načini življenja.

Literatura dobiva dinamično, iz gibljivih »lovk« sestavljeno podobo. Stegujejo se do skupnosti uporabnikov literature z vplivom političnih, ekonomskih sil in simbolnokulturnih redov²⁰ ter se oprijemljejo komunikatne baze. Sama si jo predstavljam takole:

Zaradi širokega pojmovanja medija – sega do najbolj naprednih tehnologij (avdio-vizualni, e-mediji, kibernetika komunikacija itd.) – je tudi Ruschev model odprt in uporaben za opazovanje različnih momentov v literarnem življenju in na podoben način kot Schmidov sega čez samega sebe.

Ogrodje Ruschevega modela so komponente, vpete v kompleksno mrežo znotraj- in medsistemskih razmerij. Sistem je pri njem le še propusten del socialne mreže (»dirty, fuzzy systems«; Rusch, »Zur Syst.«), tako da je vidno, kateri so potencialni in relevantni nosilci in relacije, ki generirajo literarnost. (Rusch, »Autop.« 375–385; podobno »Auf.f.«)²¹

Prelomna se mi zdi njegova definicija literarnega sistema, ki jo poda v eni ključnih razprav, in sicer *Literatur in der Gesellschaft* (1993). Začenja z ugotovitvijo, da socialnega sistema literatura ni treba koncipirati kot razreda komponent istega tipa, saj je njegova vpetost v družbo že aksiom. Ker prepletenosti oz. prehoda med družbenim omrežjem in literarnim poljem ni mogoče pretrgati, ga to pripelje do heterogenega modela literature. Sestavljajo ga z (literarnimi) teksti povezani in na različna družbena področja segajoči fenomeni; od družbenih skupin, načinov vedenja in ravnanja do dogodkov, avtorjev, založnikov, bralcev, kritikov idr. Rusch faktorje, ki posegajo v literarnem sistemu, razdeli v tri skupine: kognitivne (npr. zaznavno-spoznavne, miselne strukture, načini vedenja in ravnanja, vedenje, bio-psihične potrebe, norme in vrednote), socialne (npr. družbeno sprejeti model resničnosti, družbena organizacija, obče sprejete konvencije, modeli ravnanja, politični in pravni, gospodarski red) in ekološke (tehnološki standard, struktura prebivalstva, stopnja pismenosti, izobrazbena struktura, infrastruktura). (174–175) V literarni sistem vključi različne vloge in pozicije. Nekatere so najbolj neposredno vezane na produkcijo ali recepcijo literarnih tekstov, druge pa v literarnem procesu običajno zagotavljajo le tehnično podporo, a niso zato nič manj pomembne. S tem ilustrira heterogenost literarnega sistema. Postaja vozlišče različnih družbenih sistemov, ki tvorijo celoto literarnega procesa v neki dobi. Na osnovi raziskav z Livingstonom in Hejлом pokaže, da je literarnost socialnokomunikacijska konstrukcija, nastala v spletu literarnih in neliterarnih akcij, bio-psihičnih struktur, norm in vrednostnih sestavov ter sporazumevalnih kontekstov. S tem daje podlago, s katero se da bolj celovito²² obseči literarni proces neke dobe ali ga s ponovitvijo že izvedene in opisane procedure preveriti.

P. M. Hejl

Na dinamičen, večravninski model naletimo pri Hejlu. Ta potrjuje, da sistemi vzpostavljajo identiteto v komunikaciji z okoljem, ne da bi bila ogrožena njihova identiteta. Tudi sam izhaja iz procesa socialne funkcionalne diferenciacije (Hejl, »Die Entwicklung« 118–119), v kateri posamezen sistem zadeva ob ostale. Sistem je pri njem prav tako presek internih sistemskih standardov in socio-kulturne dimenzije.

Pojem sistema uporablja vse bolj samo v klasifikacijskem smislu. Poleg notranjih interakcij stopijo zdaj občutneje v ospredje relacije s kompleksno družbeno mrežo. Preko teh je mogoče spremljati interakcije literarnega z drugimi socialnimi subsistemi ter osvetliti vplive družbenih procesov in subsistemov na njegovo (samo)organizacijo.

Ker se sistemi tvorijo v komunikaciji z okoljem, lahko strukturna razgradnja sistema po komponentah, ki vključuje interakcijske možnosti v sistemu ter med sistemom in okoljem, lahko najboljše pojasni dogajanje v njem. Od tod začne Hejl v svojih delih dosledno uporabljati pojem »družbenega sistema«.²³ Družbena dimenzija sistema se kaže v definiranju komponent in njihovih lastnosti. Vrača se k standardni definiciji sistema, ki sta jo podala konec šestdesetih let 20. stoletja Fagen in Hall.²⁴ Premošča jo tam, kjer ločuje med lastnostmi komponent in njihovimi relacijami. Lastnosti in komponente, ki pogojujejo tipe ravnanj v sistemu, se namreč oblikujejo in utrjujejo izključno v dinamiki medsebojnih odnosov (Hejl, »Die zwei« 181–182). Od tod je razvidna vloga okolja in komunikacijskih pogojev pri vzpostavljanju družbenih sistemov.

(Literarni) sistem dobi na ta način podobo vozlišča z drugimi socialnimi sistemi (Hejl, »Zum Begriff«, »Selbstorg.« 321). Sem spadajo z literarnimi teksti povezane produkcijske, distribucijske, recepcijsko-obdelovalne vloge, katerih povezave pa so v drugih sistemih, npr. ekonomskem, politično-pravnem, vzgojno-izobraževalnem, znanstvenem itd. Tudi pod vplivom teh udeleženci v literarni komunikaciji funkcionalizirajo produkcijo, distribucijo, recepcijo literature.

Hejlovi izsledki lovijo ravnotežje med avtonomnostjo in družbeno pogojenostjo sistema. Avtor upošteva samoorganizacijske sposobnosti sistema, zaradi katere v družbeni mreži obstajajo meje nadzora in vpliva nad njim.²⁵ Sistem opiše kot relativno samostojno enoto. Po drugi plati ne spregleda širšega družbenega poseganja, krmiljenja in regulacije sistema, kar izhaja iz njegove sovisnosti od ostalih sistemov. S pripisovanjem pomena medsystemske interakcijam, ki že »kavzalno« povežejo sistem in okolje, skuša zajeti množstvo dejavnikov literarnega procesa.²⁶

Čeprav je Hejlov predlog za razliko od Schmidtovega strukturno gledano skromnejši, ima po mojem nekatere prednosti. Fokus izraziteje usmeri na vez komponent z omrežjem in na medsystemske dinamiko.²⁷ S tem dokončno premošča prepad med literarnim in drugimi socialnimi sistemi ter mu pripíše kvaliteti aktivnosti in dinamike.

Izvirna koncepcija sistema literatura

Rešitev je zato v zasnovi dinamičnega, večravninskega in odprtega modela. Na ta način pride do (po)vezave med sistemom kot mikroravnino in družbenim omrežjem kot makroravnino. Vzpostavi se preglednejša paradigma, ki lahko zadovoljivo reši dezorientacijo, do katere je prišlo v preučevanju literarnega življenja.

Od tod koncipiram literarni sistem kot socialni sistem. Zajema tekste in nanje interaktivno usmerjene multiple²⁸ komponente, ki tekstom v svojih akcijah glede na tekstovne parametre in koncepte literature, nastale v procesih kanonizacije in socializacije (Schmidt; Juvan), pripišejo literarnost.²⁹ Komponenta je zasnovana na konstruktivistično utemeljenem pojmu individuuma, ki vključuje celoto kognitivnih procesov z vplivom družbenih procesov nanje. Vpete v mrežo socialnih razmerij so komponente razvile vzporedne in družbeno učinkovite modele resničnosti. Da je literarni sistem predvsem prostor socialnokomunikacijskih procesov, ki vplivajo na vsebine motivacij, stališč, (samo)organizacijskih dejanj in relacij med komponentami ter kreirajo sistemsko dinamiko, potrjuje v različnih teorijah preigrano spoznanje, po katerem so kognitivni procesi in okolje v adaptivno-modulativnem odnosu. S tem se nosilci sistema in sistem eksplicitno vpenjajo v socialno in funkcionalno diferencirano mrežo. Vsakokratni sistemski modus se vzpostavlja v igri komponent ter v povezavi z vsakokratnimi političnimi, pravnimi, ekonomskimi idr. situacijami.

Na analitični ravni se mi kaže literarni sistem kot razred dveh vrst komponent: sistemske baze, kamor uvrščam korpus jezikovnih tekstov, t. i. leposlovje, in skupek komponent, ki so v določenem momentu usmerjene na bazo. Sem prištevamo proizvajalca, posrednika ter sprejemnika in obdelovalca. Ti so odvisni od drugih subsistemov (npr. pisatelj kot producent mora bolj ali manj upoštevati zakonitosti gospodarskega sistema), tako da imajo slednji moč poseganja v literarni komunikaciji. Komponente morajo pri svojem delovanju in načrtovanju v literarnem sistemu upoštevati razmerja družbene moči ter posvečati skrb socialni vezavi. Načine proizvodnje, distribuiranja in konzumiranja ter obdelave tekstov morajo oblikovati v soglasju s splošno sprejetim modelom sveta oz. širšim družbenim sotvarjem.

Bipolarni prikaz literarnega sistema, ki se deli na bazo in interaktivne komponente, sovpada s pojavom naraščajoče kompleksnosti in procesualnosti družbe. S svojo notranjo razvejanostjo pa dela kompleksnost literarne komunikacije obvladljivo. Ponazorimo ga lahko s tremi med seboj povezanimi ravnmi literarnega procesa, ki predstavljajo celoto literarnega sistema v socio-kulturnem kontekstu.³⁰

– Produkcijaska raven:

○ proizvajalec teksta:

▪ avtor, prevajalec, prirejevalec.

Med produkcijo, distribucijo pa tudi obdelavo krmarijo:

▪ lektor, ki npr. kot sodelavec založbe jezikovno obdeluje, vrednoti in izbira tekste, primerne za objavo (preko spektra izbir sooblikuje kriterije literarnosti); je vezni člen med producentom in ostalimi delovalnimi vlogami, ki zagotavljajo distribucijo literarnih tekstov;

- urednik, ki je odgovoren, da dobijo besedila, namenjena za objavo, tako ustrezno oblikovno kot pomensko obliko; prevzema odgovornost za vsebine, ki dosežejo širšo javnost (npr. uredniki pri periodiki, uredniki knjižnih izdaj, zbirk);

- zaposleni pri založbah, organizacijah, združenjih, ki zastopajo njihove interese (npr. pogodbeni zastopniki) in so vezni člen med producentom in vlogami, ki zagotavljajo posredovanje izdelkov.

Taka delitev literarnih dejavnosti, ki nikakor ni enoumna, ne maje teoretske trdnosti modela. Preplet domnevno strogih kategorij produkcije, distribucije, obdelave, kakršen je zgornji, gre namreč v smer odprtejšega modela literature, ki je pri nas manj uveljavljen.

– Distribucijska raven (vidik literarnega trga): organizirano posredovanje in razvrščanje literarnih izdelkov na knjižnem trgu. Sem sodijo:

- založniki, založništvo v smislu kompleksne gospodarske dejavnosti, ki se ukvarja z zalaganjem knjižnega trga in pri tem oblikuje in sledi posebni, založniški politiki;

- stavci in tiskarji, katerih vloga je lahko združena z vlogo založnika in zato predstavljajo interese nadrejenih, lahko pa skrbijo predvsem za tehnično plat literarnega procesa (stavsko in tiskarsko delo kot vir preživetja), tako da so še najbolj oddaljeni od literarnega teksta oz. od dejanj produkcije in recepcije, saj literarnih tekstov niti ne pišejo niti ne berejo (Rusch, 1993 177);

- zaposleni pri raznih organizacijah, združenjih, društvih (vezanih na literarni proces), ki zastopajo različne interese (od društvenih, pogodbenih do trgovinskih idr. zastopnikov);

- knjigotržci, knjigarji, knjižničarji, njihovi zastopniki, ki se ukvarjajo z organiziranim zbiranjem, hranjenjem, razpošiljanjem, prodajanjem, tudi zalaganjem knjig.

Podobno kakor zgoraj med različnimi dejavnostmi, zlasti distribucijo in obdelavo, krmarijo

- publicisti, ki (navadno v časopisju, danes na radiu, televiziji) seznanjajo širšo javnost v zvezi z objavami, izdajami literarnih izdelkov in lahko zastopajo bodisi interese založnikov bodisi producenta ter usmerjajo recepcijo.

– Raven recepcije in obdelave:³¹

- bralci;

- gledalci;

- recenzenti, literarni kritiki, ki imajo z izrekanjem sodb o literarnih pojavih vpliv na različne segmente literarnega procesa (produkcijo, distribucijo, recepcijo);

- literarni znanstveniki:³² literarni zgodovinarji, literarni teoretiki, ki

preučujejo razvoj književnosti, odločajo o položaju posameznega literarnega pojava ter sooblikujejo kriterije literarnosti;

- člani izobraževalnega procesa (učitelji in učeči se), ki npr. na osnovi izobraževalne politike predvidevajo določen tip produkcije in vplivajo na njeno potrošnjo itd.

Čeprav je poglobljena razgradnja na tako rekoč vse možne elemente in razmerja med njimi zadovoljiv instrumentarij za opis literarne komunikacije, na bazo usmerjene komponente delim v tri podrazrede. Po tej poti se da videti, s katerimi sistemi vse je literarni sistem v interakcijah ter priti do zanj relevantnih orientacijskih polj. Najbolj neposredno je na bazo vezan prvi, tj. producentski podrazred. Vendar je že diada baza-producent razprta in podvržena neliterarnim dometom. Omenimo samo producentov poskus objave literarnega proizvoda, ki stopi s tem v okvir zakonitosti ekonomskega sistema in kapitalističnega trga. Da je vzpostavljanje literarnega sistema pogojeno z najširšim družbenim sotvarjem, prihaja do izraza pri drugem podrazredu. Vanj uvrščam komponente za distribucijo. Sem spada celo množstvo akcij, in sicer založniško-knjigotrška veriga, publicistična dejavnost, trgovinski sistem, ki so vpeti v zakonitosti kapitalističnega trga. Krmiliti morajo med produkcijo in recepcijo ter glede na povpraševanje in ponudbo določati vrednost literarnih izdelkov. Na drugi strani so npr. (stavsko-)tiskarske prakse. To so podsistemi, ki literarnih tekstov niti ne pišejo/proizvajajo niti ne berejo/sprejemajo in so navidez izven literarnega procesa, vendar so vanj vpleteni skozi reprezentiranje interesov nadrejenih (npr. zastopnikov založb, knjigarn, knjižnic). Ti prav tako oblikujejo literarni trg ter posegajo v literarni sistem. (podobno Rusch) Tretji razred zajema prakse, vezane na recepcijsko-obdelovalni vidik. S tem dobivata v literarno polje vstop npr. sistem znanosti in vzgojno-izobraževalni aparat, ki spet ni daleč od politično-pravnih mehanizmov. Podrazredom gre dodati vsaj še politični in pravnosistemski vidik. Zanju je na splošno mogoče reči, da določata in urejata vsa področja in razmerja v družbi, torej tudi z literarnim povezano ekonomsko, kulturno, znanstveno, vzgojno-izobraževalno idr. področja. Če se pravno-zakonski predpisi redko nanašajo neposredno na bazo (razen če gre npr. za cenzuro), pa so njihovi neposredni posegi v drugih sistemih običajni. Nivo produkcije regularajo npr. z določanjem avtorskih, pogodbenih, delovnih idr. pravic. Politično-pravni red z zakoni regulira kapitalski trg, založniško-izdajateljsko, knjigarniško-knjižnično mrežo za posredovanje in razvrstitev izdelkov na trgu, znanstveno-izobraževalno dejavnost idr. Literarni sistem je tedaj ujet v zapleteno družbeno, politično in tako regulirano kulturno, ekonomsko, znanstveno-izobraževalno infrastrukturo. To zgornji model upošteva. Skozi komponente, ki so tako ogrodje kot vezni člani sistema z omrežjem, nam uspe zajeti:

- a) vzajemno igro komponent v zgodovinsko zaznamovanih socio-kulturnih okoljih;
- b) njihovih tako oblikovanih in funkcionaliziranih komunikativnih, recepcijskih, produkcijskih in distribucijskih ravnanj;
- c) v te namene uporabljenih medijskih sredstev in prostorov.

Kognicija, socialnokomunikacijski in omrežni dejavniki, ki pri literarni komunikaciji sodelujejo, niso več ločeni. K njej je na ta način mogoče pristopiti zanesljiveje in celostneje.

Sklep

Mehkejši sistemski opis umešča literaturo na raven socio-kulturne organizacije družbe. Čeprav ne posveča pozornosti t. i. notranjim lastnostim besedil in nekoliko podceni problematiko teksta kot komunikatne baze, pa poudarja, da se literature ne da izčrpati z notranjo analizo. Pri njeni razlagi upošteva zlasti vlogo in vplive njenih njenih nosilcev, relacije med njimi, socialno oblikovane koncepte literature ter zunanje dejavnike. Tako razmeroma uspešno integrira:

a) kognitivne, bio-psihične prvine in sociološke aspekte literarne komunikacije – zajame niz simbolnih redov, ki krmilijo komunikacijo znotraj neke družbe ter določajo, kakšno ravnanje je v družbi in njenih podsistemih »pravilno«,

b) upošteva splošne komunikacijske pogoje – izhaja iz osnovne komunikacijske sheme, sestavljene iz recipročno povezanih delovalnih vlog; nosilcev literarnih akcij in

c) (samo)organizacijsko sposobnost sistema z literarn(oestetsk)imi mehanizmi – omenjeni delovalniki v svojih interakcijah izvajajo in ureničujejo literarnokomunikacijske cilje. Problematiko teksta, komunikatne baze zajame ta model zlasti skozi schmidtovski konvenciji polivalenčnosti in fikcionalnosti. Povezava med tekstualnimi in zunanjimi parametri, ki vzpostavljajo literarnost, je značilna za Ruschev model.³³

Da predstavlja taka sistemska teorija »skupni imenovalec« treh paradig, potrjuje zlasti njena socio-kulturna dimenzija. Literarnost je rezultanta znotraj interakcijske mreže proizvajalca, teksta, založnika, sprejemnika idr. in ni ne samo značilnost teksta ne samo rezultanta avtorjevih, bralčevih ali kakih drugih potez in aktivnosti. (podobno Rusch; Juvan, »Vprašanje«)

Zanesljivost sistemskega pristopa vidim v teoretsko/zgodovinski razlagi kot osmišljanju tekstov in procesov, saj vodi do rezultatov, ki se dajo z ustrežno uporabo iste procedure v veliki meri preveriti. Predmetnost sistemskih razlag je sestavljena iz komponent, ki v literarni komunikaciji sode-

lujejo in se pomikajo od teksta h kontekstu, ter odnosov med njimi, s čimer reproducirajo in ilustrirajo dinamiko kognitivnih in družbenih procesov pri vzpostavljanju literarnih modelov resničnosti. Procesi, ki pri nastajanju teh istih modelov sodelujejo, so pri sistemskem pristopu torej zajeti tako, da jih proizvajajo oz. ko-konstruirajo.³⁴ Osrednja metoda je razširjeno opazovanje literarnega procesa, predstavitveni način, ki se ga pri tem poslužuje, pa opis, ki se opira na preverljive podatke in izogiba intuitivnim sodbam. K vsemu prispeva tudi jezik sistemske teorije, ki je sicer formalističen in mestoma mehanicističen, a izhaja iz dodelanega pojmovnega inventarja. Na ta način se v znanstvenoraziskovalni skupini, ki si deli modus resničnosti, izgrajuje razmeroma zaokrožen in stabilen sestav spoznanj.

Če prikličemo zlasti Ruschev model z odprtim pojmovanjem medija, ki sega od neverbalnih znakov do kibernetike, komunikacije in računa z novimi literarnokomunikacijskimi možnostmi, vidimo, da je univerzalne vrednosti.

Nekateri sistemski obravnavi – sploh če upoštevamo, da je zapletena interakcija kognitivnih in socialnih dejavnikov, ki v vzpostavljanju literarnih modelov resničnosti sodelujejo, sistemsko neulovljiva – očitajo reduciranje kompleksnosti. Vendar vsaj njena konstruktivistično podkovan usmeritev upošteva, da je opazovalec ponujene modele resničnosti sposoben vedno tudi (ko)konstruirati. Razmeroma utrjena govorica sistemskega pristopa je torej odprta za inovacije v preučevanju literature. Izhaja iz spoznanja, da so vse teorije konstrukti agensov raziskovalnega kroga, in ne spregleda, da je tudi sama v vlogi kreativnega opazovalca. Empiričnemu znanstveniku je jasno, da tudi sam ne opazuje literarnega sistema izključno od zunaj, temveč da sodi tudi sam med njegove sestavne dele in nastopa v vlogi obdelovalca. Zato ne proglašča pravilnosti ene same sistemske produkcije smisla, temveč računa na njeno revizijo in je odprt za (pre)oblikovanje ponujenega modela. Odločitev za sistemsko literarno znanost je opazno »generacijsko« motivirana, vendar je argumentirana. Čeprav niti odprt in dinamičen opis literarnega sistema še zdaleč ne zajame celote literature in njenega obstajanja, je sistemski prijem v kaosu, pluralizmu in transdisciplinarnosti literarne vede v primerjavi z drugimi prijemi koherentnejši in doslednejši.

Ponujena in zlasti v navezavi na Ruscha razvita definicija literarnega sistema ima tudi uporabno vrednost. Vidim jo kot morebitno podlago za pisanje literarne zgodovine. Med svežimi sistemskimi predlogi za pisanje literarnih zgodovin naj omenim Dovičev prispevek »Pisanje literarnih zgodovin in empirična literarna znanost« (2003)³⁵ ter prispevek D. Kosa »Literarna zgodovina med narativnostjo in interdisciplinarnostjo« (2008).³⁶ Aplikacijo sistemskega modela literature vidim v tipu »sondažne« raziska-

ve. Zanimale bi nas zlasti vse predlagane komponente – tj. sonde, ki tvorijo skupaj s komunikatno bazo celoto literarnega sistema v neki dobi – in vpliv »zunanjih« (npr. ekoloških, političnih, tehnoloških) faktorjev nanje. Te opazno določajo dejavnosti v literarnem polju ter osmišljajo tekste in procese. Z ozirom na komunikatno bazo in odnose med delovalniki v sistemu bi bilo treba relevantne podatke o teh faktorjih pridobiti po interdisciplinarni poti. Ker je podatkov in vseh možnih relacij med sistemom in okoljem veliko, a je potreba po preglednem in sistematičnem prikazu literarnega procesa glavno vodilo, bi se bilo treba omejiti na drobne izseke oz. momente iz literarnega življenja. Rezultat tega bi bila interdisciplinarno zasnovana in d(r)ob(c)e iz literarnega življenja prikazujoča literarna zgodovina, ki bi bila bolj kot na tekst naravnana na prikaz procesa njegovega kroženja.

OPOMBE

¹ S tem izrazom je stanje v sodobni literarni vedi opisal že Virk v *Modernih metodah literarne vede*.

² Fragmentacija literarne teorije se mu med drugim kaže v literarnoteoretskih delih, spisih, publikacijah. Avtorsko enovite in sistematične preglede, kamor uvršča Kmeclovo in Kosovo teorijo, so zamenjali bodisi knjižni prikazi literarnoteoretskih smeri bodisi izdaje, sestavljene iz raznoterih teoretskih razprav brez skupnega osišča.

³ V nadaljevanju bo rabljena že ustaljena okrajšava ELZ.

⁴ Metode, ki se osredotočajo na moment produkcije in okoliščine nastanka dela; sem uvrsti npr. psihoanalizo, sociološko metodo, pozitivizem, biografsko metodo (isti).

⁵ Metode, ki se osredotočajo na samo delo; sem uvrsti npr. ruski formalizem, praški in francoski strukturalizem, imanentno interpretacijo (isti).

⁶ Metode, ki se osredotočajo na moment sprejema dela; sem uvrsti recepcijsko teorijo (isti).

⁷ Med metodami, ki jim je lastno spoznanje, da se literature ne da obravnavati z eno metodo, Virk navaja tudi novi historizem pa feministično literarno vedo itd.

⁸ Historiat sistemskih pristopov najdemo pri S. Tötösyju Zepetneku (*The Systemic*), na katerega se deloma opiram.

⁹ Ki v primerjavi s pristopi druge in tretje paradigme kažejo najvišjo stopnjo preživelosti.

¹⁰ Bibliografska referenca o obravnavanih ruskih formalistih je zbornik *Ruski formalisti*.

¹¹ O konstruktivizmu kot teoretični podlagi empirične literarne znanosti je v slovenskem prostoru v svoji disertaciji nedvomno prvi obširneje pisal D. Kos.

¹² Po katerem stvari niso dane na sebi, ampak jih subjekt na podlagi biološkega programa in v socio-kulturnih pogojih ter v namene uspešnega funkcioniranja konstruira.

¹³ Konstruktivistična teoretska podlaga ELZi upošteva tako (nevro)biološka spoznanja o operativni zaprtosti živčnega sistema kot spoznanja družboslovnih znanosti, po katerih pri konstruiranju modelov resničnosti ni mogoče spregledati vpliva družbenih procesov in zunanjih dejavnikov nanje (Maturana, Varela, Roth; Glaserfeld idr.).

¹⁴ Sistemski teorija je naletela tudi na kritike. Koncept sistema nikakor ni rešen, sploh ko se prenese na literaturo. Zaradi ukvarjanja z obsežnejšimi sklopi in ne zlasti s teksti se ji s pozicije tistih, za katere je literarni tekst še vedno primarno in ekskluzivno polje pre-

učevanja, očita neopozitivizem. Vendar to izhaja iz nerazumevanja podlag in koncepcije sistemsko orientiranih raziskav literature.

¹⁵ S tem se oddalji od vzajemnosti kognitivno-socialnih procesov pri vzpostavljanju družbenih modelov resničnosti.

¹⁶ Da njegov koncept povsem ne izključuje ne (družbenega) okolja ne individuuma, se lahko prepričamo ob osrednjem delu *Soziale Systeme*. Tu razlike med sistemom in okoljem ne razume kot ontološke, ampak kot sistemsko relativno (Lohmann 207). Homogenost in usklajenost komponent ter trditev, da sistemi nimajo korelatov v okolju, je treba razumeti v smislu (samo)organizacijske in funkcionalne zmožnosti posameznega sistema v procesu socialne diferenciacije. Zaradi te namreč ni potrebno, da posegajo vanj drugi sistemi. S tem se ne ukinja (po)vezava med okoljem in sistemom. Nasprotno, med njima obstajajo (ožja ali širša) prehodna področja.

¹⁷ Sem spadajo:

a) družbeno sprejemljive ideologije, vladajoče strukture moči, razredna situacija, stanje posameznika, družine, skupine, kolektiva;

b) predkapitalistični, kapitalistični, socialistični idr. gospodarski redi, materialno stanje producenta, produkcija literarnih tekstov kot poklicna ali dopolnilna dejavnost, odnos do honoriranja literarnih dosežkov, finančne spodbude, podpore s strani privatnih mecenov, štipendij, krogov, situacija na knjižnem trgu, razpolaganje z mediji;

c) pretečena socializacijska zgodovina s socialno situacijo, družinskim stanjem, izobrazbo, poklicno potjo, pripadnost literarnim krogom, družbeni odnos do proizvodnje; podoba proizvajalca v družbi (genij, boem, obrtnik, intelektualec) ipd.;

č) stanje producentu dostopnih tekstov, inventar tem, form, žanrov, stanje medijev, družbeno sprejete in relevantne politične, gospodarske, kulturne, estetske, moralne, religiozne teorije in ideologije.

¹⁸ Kot udeleženci v družbenih konstruiranjih resničnosti so kognitivni sistemi družbeno pogojeni. Kot člani človeške vrste so evolucijsko gledano razvili take mehanizme, ki jih morejo obdržati pri življenju; kot člani družbe pa v konsenzualnem sodelovanju z drugimi živimi sistemi usvojili tiste mehanizme (npr. kolektivno vedenje, družbenokulturne orientacije), ki regulirajo in vrednotijo njihove odnose. (Schmidt, »A syst.«)

¹⁹ Sem spadata F. Kidrič in I. Prijatelj (1952), ki literature ne razlaga kot samozadostnega podjetja, temveč jo vpne v širšo politično in kulturno strukturo.

²⁰ Ti oblikujejo pogoje za nastanek, razvoj in uporabo medijev.

²¹ Komponente sistema so kljub svojim kognitivnim shemam v izvajanju svojih ravnanj ujete v neko predpostavljeno zaporedje dogodkov, mrežo interakcij (Rusch, »Auff.« 217–236). Literarno polje se izgrajuje v stiku s socialnim okoljem. Komponente svoja ravnanja kljub samoorganizacijskim specifikam uravnavajo v navezovanju na izkušnje s partnerji v interakciji. Vsebine slednjih pa posledično vstopajo v njihove konceptualizacije in sheme ter sooblikujejo literarne modele resničnosti.

²² Nikakor pa ne v celoti.

²³ Razume ga kot množico individuomov, ki morajo izpolnjevati dvoje pogojev: (1) znotraj sistema, toda socialno, morajo izoblikovati enake konstrukte resničnosti (vzpostojna stanja) ter (2) ozirom nanje uravnavati svoje notranje operacije in pa medsebojne interakcije in komunikacije z drugimi individuumi.

²⁴ »A system is a set of objects together with relationships between the objects and between their attributes.« (Fagen, Hall, »Definition« 81)

²⁵ V nasprotnem primeru bi prišlo do entdiferenciacije (Hejl, »Die zwei« 205) in ne bi bilo več razlikovanja med družbenimi področji. Poleg tega v diferencirani družbi verjetno več ne obstaja sistem, ki bi bil vseveden in bi lahko izvajal popoln nadzor nad ostalimi subsistemi.

²⁶ Tudi Hejlov model sistema nikakor ne pomeni celote literature in njenega družbenega obstajanja, vendar pa je v njenem opisu in razlagi koherenten in dosleden.

²⁷ Te oz. učinkov širšega družbenokulturnega konteksta v preučevanju nacionalnega literarnega sistema ni mogoče zasenčiti.

²⁸ Multiplost mi pomeni njihovo kognitivno-družbeno kompleksnost, v notranje diferencirani družbi pa polisistemsko participacijsko sposobnost. Od tod je razvidno, da je tudi literarni sistem, v katerem take komponente sodelujejo, vozlišče različnih družbenih vplivov.

²⁹ Literarnost torej ni le snop »notranjih lastnosti« besedila, ampak tudi zunanja, družbena konvencija (Juvan, »Vprašanje«).

³⁰ Ločevanje po ravninah služi namenu znanstvene sistematizacije in opisa, medtem ko je prisotno zavedanje o njihovem simultanjem prepletu.

³¹ Ravni recepcije in obdelave, ki tvorita z drugimi v nekem obdobju celoto literarnega sistema, navajam skupaj, saj razumem pod obdelavo oz. procesiranjem višjo, bolj ali manj profesionalno recepcijo tekstov.

³² Ti so vendarle tudi del sistema znanosti in izobraževanja.

³³ Po drugi strani še vedno manjka natančnejša opredelitev tega, kateri so tekstualni parametri in konstrukcijska načela teksta, ki v interakciji z literarnimi delovalniki v družbenih procesih kanonizacije in socializacije generirajo literarnost. V to smer bi bilo treba nadgraditi sistemsko obravnavo literature.

³⁴ Rusch govori o intersubjektivni ko-konstrukciji, ki je pomemben pogoj za konsenzualizacijo intersubjektivnih gledišč; intersubjektivni preverljivosti kot kriteriju za veljavnost modela (»Konst.« 186–187).

³⁵ Objavljeno v publikaciji *Kako pisati literarno zgodovino danes* (ur. D. Dolinar in M. Juvan), Ljubljana: ZRC SAZU, 2003. 193–209.

³⁶ Objavljeno v publikaciji *Primerjalna književnost* 31.1 (2008): 75–100.

LITERATURA

Bajt, Drago idr. (ur.). *Ruski formalisti*. Ljubljana: MK, 1984.

Fagen, R. E. in Hall, A. D. »Definition of System«. *Modern Systems Research for the Behavioral Scientists. A Sourcebook*. Chichago: Aldine, 1969. 81–92.

Hejl, Peter M. »Culture as a network of socially constructed realities.« *Trends in cultural participation in Europe since the middle ages*. Ur. D. Fokkema in A. Rigney. Amsterdam, Philadelphia, 1992. 227–250.

— — —. »Die Entwicklung der Organisation von Sozialsystemen und ihr Beitrag zum Systemverhalten.« *Konstruktivismus und Sozialtheorie*. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1994. 109–132.

— — —. »Die zwei Seiten der Eigengesetzlichkeit. Zur Konstruktion natürlicher Sozialsysteme und zum Problem ihrer Regelung.« *Kognition und Gesellschaft. Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus* 2. Ur. S. J. Schmidt. Frankfurt/Main, 1992. 167–213.

— — —. »Konstruktion der sozialen Konstruktion: Grundlinien einer konstruktivistischen Sozialtheorie.« *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Ur. S. J. Schmidt. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1992. 303–339.

— — —. »Selbstorganisation und Emergenz in sozialen Systemen.« *Emergenz. Die Entstehung von Ordnung, Organisation und Bedeutung*. Ur. W. Krohn in G. Küppers. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1992. 269–292.

— — —. »Zum Begriff des Individuums. Bemerkungen zum ungeklärten Verhältnis von Psychologie und Soziologie.« *Systeme erkennen Systeme*. Ur. G. Schiepek. Weinheim, München, 1987. 115–154.

- Jakobson, Roman. »Lingvistika in poetika«. *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: ISH, 1996. 149–190.
- Juvan, Marko. *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: LUD, 2006.
- . »Slovenski kulturni sindrom v nacionalni in primerjalni literarni zgodovini«. *Slavistična revija* 56.1 (2008): 1–17.
- . »Vprašanje o literarnosti – nekaj uvodnih opazanj.« *Slavistična revija* 45.1-2 (1997): 207–223.
- Lohmann, Georg. »'Beobachtung' und Konstruktion von Wirklichkeit, Bemerkungen zum Luhmannschen Konstruktivismus.« *Konstruktivismus und Sozialtheorie*. Ur. G. Rusch in S. J. Schmidt. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1994. 205–224.
- Luhmann, Niklas. »Avtopoezis socialnih sistemov«. Prev. M. Kokot. *Časopis za kritiko znanosti* 19.140-141 (1991): 21–47.
- . *Social Systems*. Prev. J. Bednarz Jr. in D. Beacker. Stanford: University Press, 1999.
- . *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. 2. izdaja. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1985.
- Perenič, Urška. *Konstrukcija nacionalnega literarnega sistema z vidika empirične sistemske teorije: kulturno-politična društva in čitalnice: doktorska disertacija*. Ljubljana: FF, 2008.
- Rusch, Gebhard. »Auffassen, Begreifen und Verstehen. Neue Überlegungen zu einer konstruktivistischen Theorie des Verstehens.« *Kognition und Gesellschaft. Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus* 2. Ur. S. J. Schmidt. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1992. 214–256.
- . »Autopoiesis, Literatur, Wissenschaft. Was die Kognitionstheorie für die Literaturwissenschaft besagt.« *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Ur. S. J. Schmidt. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1992. 374–400.
- (ur), *Einführung in die Medienwissenschaft, Konzeptionen, Theorien, Methoden, Anwendungen*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2002.
- . »Konstruktivismus und Systemanalyse« *Konstruktivistisch Forschen, Methodologie, Methoden, Beispiele*. Ur. S. Moser. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004. 172–201.
- . »Literatur in der Gesellschaft.« *Literaturwissenschaft und Systemtheorie*. Ur. S. J. Schmidt. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993. 170–193.
- . »Literature, Media and Society: Toward a Media Description Standard.« *The Systemic and Empirical Approach to Literature and Culture as Theory and Application*. Ur. S. T. Zepetnek in I. Sywenky. Alberta, Siegen: Research Institute for Comparative Literature and Cross-Cultural Studies, Institute for Empirical and Media Research, 1997. 91–105.
- . »Verstehen verstehen. Kognitive Autonomie und soziale Regulation.« *Funkkolleg Medien und Kommunikation. Konstruktionen von Wirklichkeit. Studienbrief 4*. Weinheim, Basel: Beltz, 1990. 11–44.
- . »Zur Systemtheorie und Phänomenologie von Literatur. Eine holistische Perspektive.« *SPIEL* 10.2 (1991): 305–339.
- Schmidt, Siegfried J. »A systems-oriented approach to literary studies.« *Systems, New Paradigms for the human Sciences*. Ur. G. Altmann in W. A. Koch. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1998. 646–667.
- . *Die Welten der Medien, Grundlagen und Perspektiven der Medienbeobachtung*. Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg, 1996. 79–94.
- . »Empirical Study of Literature: Why and why not?« *The Systemic and Empirical Approach to Literature and Culture as Theory and Application*. Ur. Steven T. Zepetnek in I. Sywenky. Alberta, Siegen: Research Institute for Comparative Literature and Cross-Cultural Studies, Institute for Empirical and Media Research, 1997. 137–153.
- . *Grundriss der empirischen Literaturwissenschaft*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1991.

- . *Kognitive Autonomie und soziale Orientierung*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1994.
- . »'System' und 'Beobachter': Zwei wichtige Konzepte in der (künftigen) literaturwissenschaftlichen Forschung.« *Systemtheorie der Literatur*. Ur. J. Fohrmann in H. Müller. München: Fink, 1996. 106–133.
- Virk, Tomo. *Moderne metode literarne vede*. Ljubljana: FF, 1999.
- Zepetnek, Steven T.; Sywenky, Irene (ur). *The Systemic and Empirical Approach to Literature and Culture as Theory and Application*. Alberta, Siegen: Research Institute for Comparative Literature and Cross-Cultural Studies, Institute for Empirical and Media Research, 1997.

Empirical Systems Theory Perspectives from the Viewpoint of Younger Scholars: Consistency, Openness, and Reliability

Keywords: literary criticism / empirical science of literature / systems theory / Luhmann, Niklas / Schmidt, Siegfried J. / Hejl, Peter M. / Rusch, Gebhard

Contemporary literary studies are characterized by methodological pluralism. The discipline no longer contains one predominant direction, but instead uses various approaches that coexist with one another. In this chaos, systems theory offers more systematic literary theory and knowledge. Although this theory does not have “redemptive” power to resolve literary studies issues and it undervalues the text, it manages to connect the moments of the literary process in a given period to a satisfactory extent. These moments are part of approaches focusing either on the text or on production and reception, but separately from one another.

The integration of moments in the literary process was clearly successful at the end of the 1970s. In his *Grundriß* (1980), Siegfried J. Schmidt explains literature within the context of interconnected social systems as put forward by Niklas Luhmann. Literariness is not an ontological feature of the text. It is a result of a complex integration of the text, the context bearers, and concepts of literature that develop in the social processes of canonization, socialization, and ideological orientation. A coherent systematic approach is typical of the model developed by Gebhard Rusch, which contains an extensive and open descriptive standard for the medium. It is impossible to break the transfer between the literary field and social network. Rusch divides the factors that extend into literature into cognitive, social, and ecological factors.

In order to establish a more transparent paradigm in studying literature, the author conceives of the literary system as a multilevel system. It is comprised of texts and multiple components interactively oriented towards these texts, which ascribe a literary character to texts as part of their actions, taking into account the textual parameters and concepts of literature that have developed in socialization processes and in connection with constant political, economic, and other situations. The model's openness is clearly visible in the combination of presumably strict categories of production, distribution, and processing. In the discussion, this model is analytically broken down. This fuzzy model includes literature at the level of the socio-cultural organization of society. The literary field and network factors that participate in literary communication are no longer separated, enabling a more reliable and comprehensive approach to literary communication.

On the other hand, not even this kind of description implies the entirety of literary existence. It is clear to empirical researchers that they do not observe the literary system exclusively from the outside as well, and that they are part of this system. This is why they do not declare that only one systematic production of meaning is accurate, but are open to new suggestions.

Julij 2008